

CƏMİYYƏTDƏKİ SOSIAL AMİLLƏRİN DİLİN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ

Səadət Quliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xarici Dillər Mərkəzinin müəllimi

<https://ORCID.org/0000-0001-7766-4292>

quliyevaseadet08@gmail.com

Xülasə

Dil təkcə struktur amillərlə deyil, həm də sosial amillərlə müəyyən edilir. Həmin struktur amillər lingvistik aspektlə, sosial amillər isə variasiya seçimi ilə əlaqələndirilir. Sosial mədəni kontekstdə dil ünsiyyət vasitəsi kimi fəaliyyət göstərməklə yanaşı, həm fərdlər, həm də qruplar arasında əlaqələr qurmaq vasitəsi kimi də fəaliyyət göstərir. Mədəni fenomen kimi dil mədəniyyətin ifadə vasitəsidir. Danışan və dinləyici dialoq zamanı mədəni normaların baş verdiyini fərq edərsə, ünsiyyətdə yaxşı münasibət qurulacaqdır. Ona görə də cəmiyyətdəki mədəni normalar dil vasitəsilə əks oluna bilər. Lüğət seçimi vasitəsi ilə danışanın dinləyici qarşısında mədəni, sosial vəziyyətini, baş verən dialoq şəraitini müəyyən etmək olar. Sosial hadisə kimi dil insanın gündəlik həyatından ayrılmazdır. Danışanla dinləyici arasında rol əlaqəsi, təhsil, yaş, cins, hərəkət yeri, nitqin məqsədi, sosial status kimi nitqə təsir edən amillər sosial amillərdir.

Açar sözlər: dil, cəmiyyət, ünsiyyət vasitəsi, sosial amil, mədəni normalar.

INFLUENCE OF SOCIAL FACTORS IN SOCIETY ON LANGUAGE FORMATION

Saadat Guliyeva

Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

Language is determined not only by structural factors but also by social factors. Those structural factors are related to the linguistic aspect, and social factors are related to the choice of variation. In the socio-cultural context, language functions not only as a means of communication, but also as a means of building relationships between individuals and groups. As a cultural phenomenon, language is a means of expression of culture. If the speaker and

the listener notice that cultural norms occur during the dialogue, a good relationship will be established in communication. Therefore, cultural norms in society can be reflected through language. By means of vocabulary selection, it is possible to determine the cultural and social status of the speaker in front of the listener, and the conditions of the dialogue taking place. As a social phenomenon, language is inseparable from human daily life. Factors affecting speech, such as the role relationship between the speaker and the listener, education, age, gender, place of action, purpose of speech, social status, are social factors.

Key words: language, society, means of communication, social factor, cultural norms.

ЯЗЫК ОПРЕДЕЛЯЕТСЯ НЕ ТОЛЬКО СТРУКТУРНЫМИ ФАКТОРАМИ, НО И СОЦИАЛЬНЫМИ ФАКТОРАМИ

Саадат Кулиева

Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме

Эти структурные факторы связаны с лингвистическим аспектом, а социальные факторы связаны с выбором варианта. В социокультурном контексте язык функционирует не только как средство общения, но и как средство построения отношений между людьми и группами. Как культурное явление, язык является средством выражения культуры. Если говорящий и слушающий заметят, что во время диалога возникают культурные нормы, в общении установятся хорошие отношения. Следовательно, культурные нормы в обществе могут быть отражены через язык. С помощью подбора лексики можно определить перед слушателем культурный и социальный статус говорящего, условия происходящего диалога. Как социальное явление язык неотделим от повседневной жизни человека. Факторы, влияющие на речь, такие как ролевые отношения между говорящим и слушающим, образование, возраст, пол, место действия, цель речи, социальный статус, являются социальными факторами.

Ключевые слова: язык, общество, средства общения, социальный фактор, культурные нормы.

Giriş / Introduction

Sosiolinqvistika dil və cəmiyyət arasındakı əlaqəni öyrənir. Bu elm sahəsi cəmiyyətin dilə və dilin cəmiyyətə təsirini araşdırır. Dilçilər dilin beyində necə əldə edildiyini və işləndiyini araşdırır və dilin cəmiyyətdə necə qurulduğunu və istifadə olunduğunu da araşdırırlar. Dilçilərin sosiolinqvistika ilə bağlı diqqət yetirdikləri bir çox spesifik mövzular var, çünki bu, əlavə diqqət tələb edir və onlar bu mövzuda araşdırma aparmaq istəyirlər. Uilyam Labov kimi dilçilər cəmiyyətdəki müəyyən faktorların dilə necə təsir göstərə biləcəyini və bir dil və ya dildə danışanların bu amilləri cəmiyyətə necə tətbiq etdiyini müəyyən etmək üçün araşdırma aparırlar.

Sosiolinqvistika sahəsində V.Labov dili bir cəmiyyət üzvlərinin bir-biri ilə ünsiyyət qurmaq üçün istifadə etdiyi vasitə kimi tərif edir. Dilin digər dilçilərin fikirləri kimi homojen bir təbiətdən deyil, heterojen bir təbiətdən gəldiyini vurğulamaq vacibdir. V.Labovun sözləri ilə desək, dil variativliyi eyni şeyin iki və ya daha çox ifadəsi kimi düşünülür [Labov, 2014:43].

Dilə təsir edən sosial amillər.

Sınıf etnik mənsubiyyət və cins dil dəyişkənliyində rol oynayan üç sosial amildir. Sınıf insanların təhsili, məşğuliyyəti və gəlirlərinə görə təsnif edildiyi qruplar arasındakı münasibətlərin strukturudur. Etnik mənsubiyyət mədəni xüsusiyyətləri paylaşan bir qrup insana aiddir. Hər bir faktor üzrə qruplar arasında bu bölgü onların ingilis dilindən istifadə fərqlərinə səbəb olur. Tədqiqatçılar tərəfindən toplanan və qrafiklər, cədvəllər və diaqramlarda nümayiş etdirilən məlumatlar, hər bir tədqiqatçının öz layihəsini qurmaq üçün fərqli yanaşma tərzinə malik olduğunu, lakin dil dəyişikliyi ilə bağlı eyni mövzulara diqqət yetirməyə davam etdiyini göstərir.

Müəyyən icmalarda cins fərqləndirmənin təbiəti ilə bağlı bəzi araşdırmalar var. Bu araşdırmaların nəticələri sübut etdi ki, dilin istifadəsinə təsir edən bəzi sosial amillər var, məsələn; sosial sinif, cins, etnik qrup və yaş. Bu sahədə bir araşdırma ABŞ-ın cənub-qərbindəki bəzi bölgələrdə və şəhərlərdə Gullah Creole xüsusiyyətlərinin istifadəsini öyrənən M.Nikolun araşdırmasıdır. Bu araşdırma göstərdi ki, yaşlı qadınlar və kişilər bu xüsusiyyətlərdən istifadə edirlər, gənc kişilər və qadınlar isə Standart İngilis dili variantlarından istifadə edirlər. Nəhayət, bütün tədqiqatlar sübut etdi ki, linqvistik davranış və cins arasında mürəkkəb bir əlaqə vardır [Chambers, 2002:54]. Bunu müxtəlif aspektlərdən təhlil edərək izah etməyə çalışdıq:

Fonoloji qaydalarda fərqliliklər.

Fonologiyada qadın dilinin xüsusiyyətləri əsasən tələffüzdə, səs tonunda və vurğuda mövcuddur.

a) Tələffüz

Tələffüz gender əsaslı dil formalarının ən yaxşı sübutunu təmin edir.

Ümumiyyətlə, qadınların tələffüzü kişilərə nisbətən daha “düzgün” və daha standart olur. Bu fikri aşağıdakı misallarla göstərmək olar.

Nümunə 1. *-ing* şəkilçisi kişi və qadın istifadəsində müxtəlif tələffüzlərə malikdir. Norveçdə (Şərqi İngiltərə) qadınlar *"-ing"* şəkilçili sözləri fonetik olaraq [ŋ] kimi transkripsiya edilmiş səslə, kişilər isə [n] səsi ilə tələffüz edir. Qadınlar *working* sözünü [ˈwɜːking] kimi, kişilər isə bu sözü [ˈwɜːkin] kimi tələffüz edir.

Misal 2. İlk [h] hərfini tələffüz etdikdə kişi və qadınların tələffüzləri fərqli olur. *Home* sözünə gəlicə, qadınlar [hʊm], kişilər isə [ˈʊm] kimi tələffüz edir. Bir sözlə, bir çox araşdırmalar göstərir ki, qadınların tələffüzü, eyni sosial mənşəyə, yaş və s. kişilərin tələffüzünə nisbətən standart dildəki tələffüzlə ümumiyyətlə, daha yaxındır.

b) Səs tonu.

Çoxsaylı sənədlər göstərir ki, yüksək ton qadınların dilinin fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biridir və qadınlar adətən kişilərdən daha yüksək tonda danışirlar. Robin Lakoff, qadınların "deklarativ cavabı suala çevirən özünəməxsus cümlə intonasiya modelindən" istifadə etdiyini iddia etdi.

Bəzən qadınlar ümumi suallara cavab vermək üçün yüksələn səsdən istifadə etməyə meyillidirlər. Məsələn, ər arvadından soruşduqda, bəlkə də arvad belə cavab verir:

When do you want to go to the store? (Nə vaxt mağazaya getmək istəyirsən?) / Oh...about four-thirty? (Oh... təxminən dörd-otuz?)

Aydınır ki, arvadın istifadə etdiyi intonasiyada tərəddüd və sorğu var.

c) Ton.

Qadınların dəyişkən tonu onların zəngin duyğularını ifadə edə bilir və daha incə və mehriban səslənir. Xüsusilə Britaniya və Amerika cəmiyyətində qadınlar adətən tərs vurğulardan istifadə edirlər ki, bu da qadın tonlarının zərifliyini böyük ölçüdə göstərir. Kişilərin suallarını cavablandırarkən tez-tez yüksələn tondan istifadə edirlər. Misal üçün:

Husband: When will dinner be ready? (Ər: Nahar nə vaxt hazır olacaq?)

Wife: of...around six o'clock↑? (Qadın:...saat altıda↑?)

Bu misalda, açıq-aydın, qadın yemək bişirir və naharın nə vaxt hazır ola biləcəyini bilir, amma ərinə yüksələn bir tonda cavab verir, beləliklə, bu ton qadının mülayimliyini göstərir.

Qrammatikada. Hələlik bəzi qrammatik strukturların yalnız qadınlar tərəfindən istifadə edildiyini sübut edən kifayət qədər dəlil olmasa da, dilçilərin topladığı linqvistik materialların təhlili nəticəsində həqiqətən də qadınların aşağıdakı qrammatik strukturlardan daha çox istifadə etdikləri aşkar edilmişdir.

a) Alternativ suallar (tag questions).

Sintaksisdə, eləcə də istifadədə alternative sual nəqli cümlə ilə birbaşa sual arasında orta yoldur:

The way prices are rising is horrendous, isn't it? (Qiymətlərin qalxması dəhşətlidir, elə deyilmi?)

Lakoff təklif etdi ki, natiq iddianı ifadə edərkən, lakin iddianın doğruluğuna tam inamı yoxdursa, alternative suallardan istifadə edilir.

O, qadınların kişilərdən daha çox müəyyən bir növ alternative sualdan istifadə etməsi fikrini irəli sürdü. Yuxarıdakı nümunədə olduğu kimi danışanın öz fikirlərinin ifadə olunduğu növün məqsədi qeyri-müəyyənlik və inamsızlığı çatdırmaqdır.

b) Hedcinqlər (məhdudlaşdırıcı sözlər).

Hedcinqlər danışanın ifadə etdiyi fikrin qeyri-müəyyən olduğunu və ya ifadənin düzgünlüyünə zəmanət verə bilməyəcəyi hissini çatdıran sözlərdir, məsələn, “*kind of (təxminən)*”, “*sort of (bir növ)*”, “*as you know (bildiyin kimi)*”, “*I think (düşünürəm)*”, “*I suppose (güman edirəm)*”, “*I guess (düşünürəm)*” və s.

Hedcinqlər qadınların nitqində daha çox görünür. Başqa bir əsaslandırılmış istifadə var ki, hedcinq ifadənin mümkün səmimiyyətsizliyini və ya xoşagəlməzliyini azaldır və nitqi daha nəzakətli edir. Bundan əlavə, kişilərdən fərqli olaraq, qadınlar adətən kimdənsə bir şey tələb etmək üçün daxili imperativlər tətbiq edirlər.

Will you please open the window? (Zəhmət olmasa pəncərəni aç bilərsinizmi?)

Please close the door (Zəhmət olmasa, qapını bağlayın).

On your way back, could you please bring that here? (Geri dönərkən, zəhmət olmasa, onu bura gətirə bilərsinizmi?) və s.

Eynilə, J.Daviesin tədqiqatı kiçik qrupların sinif müzakirələrində aparılan imtahan vasitəsilə müxtəlif dil üslublarından istifadədə hər iki cins arasındakı

fərqləri görməyə çalışdı. Bu araşdırmalar müəyyən etdi ki, qızlar öz sədaqətlərini konkret sözlər seçərək və öz cümlələrini quraraq ifadə etməyə çalışırlar. Digər tərəfdən, oğlanların sadıqlıqlərini ifadə etmələri uyğun gəlmirdi. Nəticə etibarını ilə belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, kişilərin dildən istifadə etməsi onların öz kişi mədəniyyətini sübut etmək həvəsinə, qadın dili isə onların dillərində nəzakət anlayışı ilə əlaqələndirilir [Davies, 2003:112]. Ona görə də belə nəticəyə gəlirik ki, qadınlar nitqini fərqli və xüsusi etmək üçün nitqlərinə yeni formalar daxil etməyə meyillidirlər ki, bu da zaman keçdikcə dilin dəyişməsində mühüm rol oynayır.

Prestij və standartlıq anlayışı dil dəyişikliyinə səbəblərindən biri hesab edilən sosial təbəqənin təbəqələşmə modellərindən biridir. U.Labov qadınların dildən istifadəsi ilə bağlı araşdırmalarının əksəriyyətində tez-tez belə bir prinsipə istinad edir ki, qadınlar həmişə pisləndiklərini düşündükləri bütün formaları aradan qaldırmaqla yanaşı, hətta öz nitq ictimaiyyətindən kənarda olsalar da, bütün yeni prestij formalarını əldə etməyə meyillidirlər [Labov, 2014 :57].

Betty Towle, missionary teacher, redheaded and so ugly that no one ever had a puppy crush on her, made me stay in for recess fourteen days straight (Missioner müəllim, qırmızı saçlı və o qədər çirkin idi ki, heç kimin aşiq olmadığı Beti Toul, məni düz on dörd gün fasiləsiz qalmağa məcbur etdi.)

"Tell me you're sorry," she said ("Mənə peşman olduğunı söylə" dedi).

"Sorry for what?" I asked. ("Nəyə görə?" dedim).

"Everything," she said and made me stand straight for fifteen minutes, eagle-armed with books in each hand ("Hər şeyə görə" dedi və məni əllərimdə kitablarla 15 dəqiqə dayanmağa məcbur etdi).

Yeni prestij forması kiçik icmalarda başladı və az adam tərəfindən istifadə edildi; zaman keçdikcə dəyişiklik artdı və cəmiyyətdə daha möhkəmləndi. Məsələn, yeni prestij forması konkret sosial təbəqədən və müəyyən gender qrupundan olan gənclər tərəfindən istifadə olunmağa başladı və getdikcə hətta yaşlı insanlar və müxtəlif sosial təbəqələr arasında da istifadə olunmağa başladı. Buna görə də, cinsi fərqləndirmənin cəmiyyətə aid olan digər müxtəlif növ sosial fərqlərlə qarşılıqlı əlaqədə olduğunu görə bilərik.

L.Milroy və başqalarının bir arqumenti var ki, gender fərqliliyi dil dəyişikliyinə arxasında sosial sinif fərqiindən daha çox təsir edən sosial amildir. Onlar həmçinin bildirirlər ki, qadınların prestij formalarına üstünlük verdiyini söyləmək düzgün deyil; əvəzində cəmiyyətdə ən prestijli formalardan istifadə etdiklərini düşündükləri üçün bu yeni prestij formalarını yaratdıqlarını söyləyə

bilərik. Bu səbəbdən onlar yeni prestij formalarını *qadınların yaratdığı supralokal naxışlar* adlandırdılar, lokallaşdırılmış formaları isə kişi qrupları ilə əlaqələndirdilər [Milroy, 2003:83]. Məsələn, U.Labova görə qadınların yaratdığı bir çox dəyişikliklər var, məsələn; ABŞ-ın müxtəlif şimal şəhərlərində zəncirvari yerdəyişmələrdə baş verən dəyişikliklər. Digər tərəfdən, Norveçdə /o/ yuvarlaqlaşdırılması kimi kişilər tərəfindən az sayda dəyişiklik var. Kişilərin dildən istifadə etməsi nəticəsində meydana çıxan dəyişikliklər təcrid olunur, bu o deməkdir ki, bu dəyişikliklər yalnız bir ərazidə baş verib, halbuki qadınların geniş sosial təmaslara malik olması nəticəsində qurduqları üslub dəyişikliyi daha genişdir və daha böyük coğrafi diapazona yayılır [https://www.eimj.org/uplode/images/photo/The_Role_of_Gender_].

Beləliklə, gender kişilər və qadınlar arasında dil seçiminə təsir edərək dil dəyişikliyinə təsir göstərir. Kişi və qadının nitqi dərəcə baxımından bir-birindən fərqlənir. Kişilərin dili birbaşa, qeyri-standart və aqressiv ola bilər. Qadınların dili daha az sərt, emosional və standart ola bilər. Bir çox dillərdə yalnız kişilər və ya qadınlar tərəfindən istifadə edilən alternativ formalar var. Bəzi hallarda, kişilər və qadınlar fərqli dialektlərdə danışirlar və ya bir-birləri ilə eyni dildə danışmırlar. Amma tədqiqatçılar bununla razı deyil, çünki onların fikrincə, bu, kişi və qadın arasında ünsiyyət prosesinə mane olur. Bu həm də hər bir cinsin əks cinsi tam başa düşməsinə çətinləşdirir.

Nəticə / Conclusion

Dildə variasiya sosiolingvistikada mühüm mövzudur, çünki o, cəmiyyətdəki sosial amillərə və hər bir faktorun dil çeşidlərində necə rol oynamasına aiddir. Dillər etnik qruplar, sosial vəziyyətlər və xüsusi yerlər arasında dəyişir. Labovun araşdırmasından insanlar müəyyən edə bilərlər ki, variasiya dilin sinif, etnik mənsubiyyət və cinsin təsir edə biləcəyi xüsusiyyətidir. İnsanlar müxtəlif etnik mənşəli insanlarla və müxtəlif sosial mövqelərə malik insanlarla ünsiyyət quraraq bu dəyişiklikləri görürlər. Apardığı araşdırmalara görə, Labov başa düşüb ki, nitqin çoxlu üsulları var və hər bir nitq tərzinə cəmiyyətdə sosial amillər təsir edir.

Ədəbiyyat / References

1. Veysəlli, F. (1993). Fonetika və fonologiya məsələləri. – Bakı: Maarif. – 192 s.

2. Aitchison, J. (1991). *Language Change: Progress or Decay?* (2nd ed). NY: – Cambridge University Press. – 12 p.
3. Chambers, J.K., Trudgill P., and Schilling-Estes N. (2002). *The Handbook of Language Variation and Change*. Malden, MA: – Blackwell. – 801 p.
4. Davies, J. (2003). Expressions of gender: an analysis of pupils' gendered discourse styles in small group classroom discussions. – *Language and Gender: A Reader*. – pp.112-124
5. Labov, W. (2014). *Principles of Linguistics Change: Cognitive and Cultural Factors*. United States: – Blackwell Publishing. – *Language Attitudes*. Retrieved from <http://www.sil.org/languageassessment/language-attitudes>
6. Milroy, L., Gordon, M. (2003). *Sociolinguistics*. – Berlin, Germany: – Blackwell Publishing. – p.5-22.
7. https://www.eimj.org/uplode/images/photo/The_Role_ofGender_in_Language_Change.

Məqalə tarixçəsi

<i>Daxil olub</i>	<i>17.02.2024</i>
<i>Düzəlişə göndərilib</i>	<i>18.02.204</i>
<i>Qəbul edilib</i>	<i>13.03.2024</i>
<i>Nəşrə tövsiyə edib</i>	<i>Könül Həsənova</i>
<i>filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent</i>	